

سرمایه اجتماعی و امنیت اقتصادی با تأکید بر نقش دولت

سیدمحمدحسن مصطفوی*

تاریخ دریافت مقاله: ۸۷/۱۲/۱۵

تاریخ تایید مقاله: ۸۸/۲/۱۵

چکیده:

سرمایه اجتماعی در تعریفی ساده، مظهر همکاری درون جوش و متکی به اعتماد متقابل مردم در چارچوب مشارکت در شبکه اجتماعی و عمدتاً در قالب سازمان‌های غیردولتی است که زمینه‌ساز امنیت و توسعه اقتصادی است و امروزه در اقتصادهای پیشرفته که مقارن با جامعه اطلاعاتی و دانایی است، سرمایه انسانی، نهادی و بویژه اجتماعی بیش از دیگر سرمایه‌ها، اهمیت پیدا کرده است.

از سوی دیگر امنیت اقتصادی در یک تعریف کلی، به عنوان اطمینان داشتن عوامل اقتصادی از ریسک غیر اقتصادی و حفاظت از عوامل اقتصادی در قبال خطرات غیرمعقول است.

امنیت اقتصادی به عنوان چارچوبی متشکل از نهادهای کارآمد (مالی، قضایی، اداری و اجتماعی)، قوانین و مقررات شفاف و با ثبات و سیاستگذاری‌های مناسب دولت، بستر لازم را برای کاهش نگرانی نسبت به آینده تا سطح قابل تحمل را برای فعالان اقتصادی فراهم می‌کند و از این رو سرمایه‌گذاری افزایش می‌یابد و رشد اقتصادی ایجاد می‌گردد.

عوامل تولید سرمایه اجتماعی و امنیت اقتصادی متنوع‌اند اما در عوامل اصلی ایجاد این دو محور رشد و توسعه اقتصادی، مشترکاتی وجود دارد و در موارد مشترک، همبستگی مثبتی بین این دو برقرار است.

در این مقاله که جمع‌آوری داده‌های آن با روش اسنادی-کتابخانه‌ای بوده و روش تحقیق آن، توصیفی-تحلیلی می‌باشد به سرمایه اجتماعی و امنیت اقتصادی و مشترکات عوامل موجد آنها و نیز عوامل مستقل، پرداخته شده و مروری بر وضعیت آن دو در کشورمان شده و پیشنهاد نموده که در مواردی که برقراری امنیت اقتصادی در حوزه‌هایی، به آسانی مقدور نباشد، فقدان آن را می‌توان از طریق سرمایه اجتماعی جبران نمود.

واژگان کلیدی: سرمایه اجتماعی، امنیت اقتصادی، حقوق مالکیت، هزینه مبادله، ریسک، کالاهای عمومی، اعتماد، مشارکت، سرمایه‌گذاری.

۱. مقدمه

اجتماعی به عنوان محور و محرک رشد، اهمیت زیادی یافته‌اند. سرمایه انسانی^۵، به توانایی‌های علمی، تخصصی و مدیریتی انباشته جمعی افرادی که در سازمان‌ها و مؤسسات اجتماعی فعالند، اطلاق می‌شود.

سرمایه نهادی^۶ توان نهادسازی و تنظیم سیستم‌های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی است که توانایی‌های شخصی افراد را به توانایی‌های سازمانی تبدیل می‌کند. این سرمایه، ثبات و امنیت جامعه را تضمین می‌نماید. تشکل‌های مدنی، صنفی، فرهنگی، سیاسی، احزاب مستقل و اثرگذار، نشانه‌هایی از سرمایه نهادی است.

سرمایه ساختاری^۷، قابلیت جامعه برای حل چالش‌های درونی و بیرونی آن است که زیرساخت‌های فرهنگی را در بر می‌گیرد. سرمایه اطلاعاتی و دانایی^۸، ظرفیت‌ها و قابلیت‌های فردی و جمعی و سازمانی در تولید و پردازش دانش تجربی در سطح عموم و نه تنها نخبگان، که منظور نخبه یا نابغه‌پروری نیست بلکه منظور وجود بازار رقابتی در علم است.

و سرمایه اجتماعی^۹ که در تعریفی ساده، مظهر همکاری درون جوش و متکی به اعتماد متقابل مردم در قالب سازمان‌های غیردولتی و غیرشرکتی است که زمینه ساز اصلی توسعه اقتصادی است.

در اقتصادهای پیشرفته که مقارن با جامعه اطلاعاتی و دانایی است، سرمایه انسانی، اجتماعی و نهادی، بیش از دیگر سرمایه‌ها نقش یافته است (علوی، ۲۰۰۷).

۳. سرمایه اجتماعی

ادبیات سرمایه اجتماعی به مفهوم مدرن آن، عمدتاً از سوی جیمز کلنن در دهه ۱۹۸۰، رابرت پاتنام در دهه ۱۹۹۰ و فرانسیس فوکویاما بیشتر در نیمه اول دهه ۲۰۰۰ ارائه شده است.

یکی از تعاریف مطرح سرمایه اجتماعی که توسط جیمز کلنن ارائه گردیده، با ادغام دو عنصر مهم سرمایه اجتماعی مرکب از ساختار اجتماعی شامل قوانین، هنجارها و تعهدات و

سرمایه اجتماعی از مفاهیمی است که در ربع پایانی قرن بیستم اهمیت یافت و ادبیات آن به صورت گسترده وارد حوزه علوم اقتصادی گردید. اهمیت پیدا کردن سرمایه اجتماعی، عکس‌العملی در برابر فردگرایی افراطی در غرب بود.

همچنین امنیت اقتصادی بویژه در یکی-دو دهه پایانی قرن بیستم و پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی بیش از پیش مطرح گردید.

در این مقاله با عنوان «سرمایه اجتماعی و امنیت اقتصادی، با تأکید بر نقش دولت» که با روش توصیفی-تحلیلی و جمع‌آوری داده‌ها از طریق کتابخانه‌ای بوده، به این دو مفهوم و ارتباط آنها با یکدیگر به صورت زیر پرداخته شده است:

پس از مقدمه، در بخش دوم و سوم توضیحاتی درباره انواع سرمایه و سرمایه اجتماعی ارائه گردیده است.

در بخش‌های بعدی به ترتیب به مفهوم امنیت اقتصادی، ملاحظات نظری، مطالعات تجربی، فروض اقتصاد متعارف و نتایج آن، سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر در امنیت اقتصادی، منابع تولید سرمایه اجتماعی و امنیت اقتصادی در ایران، مروری بر علل و نتایج فرایندهای اقتصاد ایران پرداخته شده است و بخش آخر مقاله، نکات پایانی و پیشنهادات است.

۲. انواع سرمایه

تغییرات اقتصادی و اجتماعی در کشورها، به ایجاد، گسترش و ایفای نقش سه نوع سرمایه بستگی دارد: سرمایه مرئی^۱، سرمایه مالی^۲ و سرمایه نامرئی (ناملموس)^۳.

در اقتصاد کلاسیک، بیشتر سرمایه مرئی و ملموس مانند کار، زمین و سرمایه (ماشین آلات و ابزار) مد نظر بود.

در اقتصاد نئوکلاسیک به سرمایه مالی، اعم از وجوه نقد، اوراق قرضه و سهام و اسناد بهادار توجه شده است.

در اقتصاد جدید اعم از اقتصاد نهادگرا و پساصنعتی^۴ (جامعه اطلاعاتی یا خدماتی)، سرمایه نامرئی و ناملموس مانند سرمایه‌های انسانی، نهادی، ساختاری، اطلاعاتی، دانایی و سرمایه

1. Tangible Capital
2. Financial Capital
3. Intangible Capital
4. Post Industrialized
5. Human Capital

6. Institutional Capital
7. Structural Capital
8. Information Knowledge Capital
9. Social Capital

عنوان یک منبع ارتقای سرمایه انسانی مورد مطالعه قرار داده است (کلمن، ۱۳۷۷).

پیر بورديو که در سالهای پایانی قرن بیستم به مطالعه سرمایه اجتماعی پرداخته، نتیجه آن را پاداش اقتصادی دانسته است. مفهوم سرمایه اجتماعی در دو-سه دهه گذشته در حوزه‌های اقتصاد، علوم اجتماعی و سایر حوزه‌های دانشگاهی مرتبط با توسعه مورد مطالعه قرار گرفته و در مباحث راهبردی و سیاستگذاری برای توسعه نیز جایگاه قابل توجهی یافته است.

طی سال‌های اخیر در ایران نیز این اصطلاح رایج شده تا آنجا که در برنامه پنج ساله چهارم توسعه جمهوری اسلامی ایران نیز به عنوان یکی از شاخص‌های مهم معرفی شده است؛ اما هنوز امکان دسترسی وسیع به منابع اصلی و کلاسیک این مبحث به زبان فارسی وجود ندارد؛ اگرچه این موضوع در کشورهای دیگر از قرن بیستم مورد توجه قرار گرفت و در اواخر آن قرن بود که مطالعات درباره آن فزونی یافت.

در کلی‌ترین سطح، سرمایه اجتماعی ویژگی‌هایی از یک جامعه یا گروه اجتماعی است که ظرفیت سازماندهی جمعی و داوطلبانه برای حل مشکلات متقابل یا مسائل عمومی را افزایش می‌دهد (تاجبخش، ۱۳۸۵).

۳-۲- انواع سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی عمدتاً به دو نوع درون‌گروهی^۱ و برون‌گروهی^۲ تقسیم می‌شود. سرمایه اجتماعی درون‌گروهی بین افرادی که ارتباطات صمیمی دارند اعتماد شخصی به وجود می‌آورد مانند اعضای خانواده که به جهت وجود اعتماد بین آنها، معاملات اقتصادی به سهولت و معمولاً بدون اخذ تضمین و وثیقه و انعقاد قرارداد انجام می‌شود و در صورت بروز اختلاف، موضوع دوستانه و بدون ارجاع به دادگاه رفع می‌شود.

در سرمایه اجتماعی برون‌گروهی، اعتماد عام ایجاد می‌شود و اعتماد تعمیم می‌یابد مانند وقتی که به عموم افرادی که نمی‌شناسیم - از قبیل رانندگان و فروشندگان کالا و پزشکان - اعتماد می‌کنیم. این نوع اعتماد است که سرمایه اجتماعی را در سطح ملی گسترش می‌دهد و به ایجاد مفهوم ملت مدد می‌رساند.

اصل اقتصادی کنش عقلانی فردی، مدلی ساخته است که طبق آن، عمل اجتماعی برای اعضای شبکه جامعه یا گروه اجتماعی با کمترین هزینه، تسهیل می‌شود (کلمن، ۱۳۸۵).

اما تعریفی که اشتراکات تعریف صاحب نظران فوق را از سرمایه اجتماعی در برگیرد، عبارت است از: بازتاب نهادها، روابط و هنجارهایی که تعامل آحاد یک جامعه را با یکدیگر تسهیل می‌کند، سرمایه‌ای که در اختیار هیچ فردی به تنهایی نیست و در تعامل و روابط با دیگران به کار می‌آید (فوکویاما، ۱۳۷۹).

و در تعریفی کامل‌تر، سرمایه اجتماعی، جمع منابع واقعی یا بالقوه‌ای است که حاصل از شبکه‌ای با دوام از روابط کمابیش نهادینه شده آشنایی و شناخت متقابل - یا به بیان دیگر، با عضویت در یک گروه - است. شبکه‌ای که هر یک از اعضای خود را از پشتیبانی سرمایه جمعی برخوردار می‌کند و آنان را مستحق اعتبار می‌سازد.

بدین‌سان حجم سرمایه اجتماعی مورد تملک یک فرد به اندازه شبکه پیوندهایی بستگی دارد که او می‌تواند به طرزی مؤثر بسیج کند (بورديو، ۱۳۸۵).

ساختارهای اجتماعی امروزه از اهمیت بالایی در نظریات اقتصادی برخوردار شده‌اند. رابرت لوکاس، یکی از بنیانگذاران تئوری انتظارات عقلایی، انباشت سرمایه انسانی را در اثر سرمایه اجتماعی می‌داند که گروه‌هایی از مردم را به گونه‌ای در بر می‌گیرد که در انباشت سرمایه فیزیکی همتایی ندارند (پاتنام، ۱۳۸۵).

۳-۱- مرور مختصری بر مطالعات سرمایه اجتماعی

بررسی‌های تاریخی نشان می‌دهد اولین مقاله در موضوع سرمایه اجتماعی توسط هانیفان^۱ در ۱۹۱۶ نگارش یافت که ابعاد انسانی و تربیتی سرمایه اجتماعی مورد نظر قرار گرفت و بعدها توسط رابرت پاتنام، جیمز کلمن، پیر بورديو، فرانسیس فوکویاما، ویتو تانزی و دیگران دنبال شد.

رابرت پاتنام در کتاب «دموکراسی و سنت‌های مدنی» به تأثیر سرمایه اجتماعی بر دموکراسی در شمال و جنوب ایتالیا پرداخت (موسوی، ۱۳۸۵).

جیمز کلمن در کتاب «بنیان‌های نظریه اجتماعی» به این موضوع علاقه نشان داده و چگونگی تأثیر ساختار اجتماعی را به

۳-۳-۳- منابع سرمایه اجتماعی

هر عاملی که اعتماد افراد را افزایش دهد و آنان را متمایل به مشارکت اجتماعی می‌کند؛ مشارکتی با ویژگی‌های زیر، منابع تولید و ارتقای سرمایه اجتماعی است:

الف-۳-۳- عقلانی و نه احساسی و عاطفی؛ مثلاً در حادثه‌های ناگوار، مردم برای کمک هجوم می‌برند اما بعد از چندی احساسات فروکش می‌کند و مشکلات هم‌چنان باقی می‌ماند. برای نمونه بررسی وضعیت بم پس از زلزله پنج سال قبل کافی است. هجوم روزهای اول برای کمک و رها شدن بسیاری از مشکلات پس از آن که مشارکت اولیه، بیشتر احساسی بود و نه عقلانی.

ب-۳-۳- مستمر و پایدار و نه کوتاه مدت و منقطع؛ که اگر مشارکت احساسی باشد همان اتفاقی می‌افتد که پایداری ندارد و به نتیجه نمی‌رسد.

ج-۳-۳- سازمان یافته و در شبکه‌های اجتماعی انجام شود؛ سازمان یافتگی و مشارکت شبکه‌ای و اینکه به جای شناخت تک‌تک افراد و اعتماد به آنان و همکاری فردی و شخصی با یکدیگر، به شبکه‌ها، نهادها و سازمان‌ها و در سطح وسیع‌تر به هم‌وطنان اعتماد کنیم و با آنان در فعالیت‌ها مشارکت نماییم، در توسعه بسیار اهمیت دارد.

د-۳-۳- هم‌پارانه؛ به این صورت که بدون شناخت شخصی افراد و بدون انتظار جبران شخصی، به آنان خدمت‌رسانی شود مثلاً فرد مصدومی را فرد ناشناس دیگری به بیمارستان برساند که اگر این اتفاق بیفتد، در مواقعی که فرد خدمت‌کننده به کمک نیاز پیدا کند، در آن صورت، جامعه- و فرد ناشناس دیگر- آن را جبران خواهد کرد (با استفاده از رنانی، ۱۳۸۵).

اما منابع سرمایه اجتماعی عمدتاً در پنج عامل اصلی به شرح زیر توضیح داده می‌شود:

۱-۳-۳- درستکاری و صداقت: حقیقت، ارزش اعتماد ساز اصلی در اجتماعات است؛ حقیقت‌گرایی تمامی مردم بویژه مدیران تا احزاب، مطبوعات، سازمان‌ها، دادگاه‌ها و نخبگان.

وفای به عهد بویژه پابندی به قراردادهای خصوصی توسط دولت، اعتماد را ارتقا می‌بخشد و دروغ‌گویی و عدم تحقق وعده‌ها مخصوصاً از سوی مسئولان اعتماد را ساقط می‌نماید.

۲-۳-۳- مبنای هویت: شامل منابعی که مجموعه باورها،

ارزش‌ها و معیارهای فرد را می‌سازد و فرد در ایجاد آنها به تنهایی دخالتی ندارد مانند ایدئولوژی، مذهب و فرهنگ. هر چه منابع تولید هویت غنی‌تر و هویت در برابر هویت‌های دیگر قوی‌تر باشد، به ارتقای سرمایه اجتماعی مدد می‌رساند.

۳-۳-۳- منابع معرفت: شامل تمامی دانش‌ها، فنون، اطلاعات و اشاعه و توزیع آزاد آنها که موجب ادراک ارزش درونی فرد می‌شود و او در ایجاد و دریافت آنها دخالت دارد. هر چه تولید علم، فناوری و اطلاعات در جامعه ای افزون‌تر و توزیع آنها آزادتر باشد، سرمایه اجتماعی بیشتر می‌شود.

۴-۳-۳- ترویج عدالت: نهادهایی که عملکرد عادلانه دارند، اعتماد را در جامعه تعمیم می‌دهند و تعمیق می‌نمایند. مصداق عدالت در حوزه‌های اجتماعی، برابری افراد در برابر قانون و در مشارکت سیاسی است و در حوزه اقتصاد، برابری فرصت‌ها در دسترسی به امکانات زندگی است و از سوی دیگر هر چه نابرابری در ثروت بیشتر باشد، برقراری ارتباط، مشارکت و صداقت متقابل دشوارتر می‌شود (پاتنام، ۱۳۸۵).

اعمال تبعیض به ویژه به صورت سازمان یافته و بالاخص در نظام قضایی- که می‌باید محور عدالت گسترده باشد- نیز در دراز مدت سقوط سرمایه اجتماعی را به همراه دارد.

۵-۳-۳- وضعیت معیشت: دارایی افراد بر سرمایه اجتماعی تأثیر مثبت و فقر اثر منفی می‌گذارد. مطالعات زیادی، همبستگی مثبت بین ثروت افراد و تلاش جمعی و مشارکت اجتماعی را نشان داده‌اند. از جمله تحقیقی در شیکاگو به این نتیجه رسیده است که اجتماعاتی که در آنها میزان مالکیت مسکن بالاست، سطوح بسیار بالاتری را از همکاری جمعی به نمایش می‌گذارند (باولز، ۱۳۸۵).

۴-۳- آیا سرمایه اجتماعی کالایی عمومی است؟

کالاهای عمومی، کالاهایی هستند که علاوه بر تقسیم‌ناپذیر بودن، می‌توانند به طور هم‌زمان توسط افراد زیادی مصرف شوند؛ به صورتی که مصرف کنندگان اضافی، هزینه اضافی ایجاد نمی‌کنند و باعث محروم شدن دیگران از مصرف این کالاها نمی‌شوند. این کالاها برای تمامی افراد جامعه ضروری است و رفاه جامعه را افزایش می‌دهد ولی هیچ فردی نمی‌تواند از این کالاها به مقدار نیازش خریداری کند (مهرگان، ۱۳۸۶).

امنیت ملی و از اصول مهم و زیرساخت‌های اساسی کشورها برای دستیابی به توسعه اقتصادی و ارتقای سطح رفاه اجتماعی محسوب می‌شود و از این رو همیشه مورد توجه سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان اقتصادی کشورها بوده است (همان).

به تعبیر دیگر در استخراج نکات مشترک تعاریف، امنیت اقتصادی، فراهم نمودن بستری در چارچوب ساختارهای با ثبات و شفاف سیاسی، اجتماعی، حقوقی، قضایی و اداری است که در آن، بنگاه‌ها بتوانند به دور از ریسک‌های غیر معمول، برنامه‌ریزی بلند مدت برای طرح‌های تولیدی داشته و از مرحله طراحی، اجرا و پیاده‌سازی تا اتمام پروژه و بهره‌برداری، بدون آسیب‌پذیری از محیط بیرون و پیرامونی، فعالیت خود را به پیش ببرند.

با احراز این مجموعه شرایط، اعتماد و امیدواری عاملان اقتصادی شامل پس‌اندازکنندگان، سرمایه‌گذاران، مدیران اقتصادی و کارآفرینان و مخترعان، مبتکران و نوآوران جلب و حقوق مالکیت و پای‌بندی به قراردادهای رعایت خواهد شد.

به این ترتیب، امنیت اقتصادی، شرایط و مجموعه فرایندهایی است که امکان انباشت سرمایه‌های انسانی و فیزیکی را فراهم می‌آورد که چارچوب نهادی کارآمد، نظام حقوق مالکیت کارآمد، سیاست‌های اقتصادی کارآمد و قدرت چانه‌زنی منطقی در نظام بین‌الملل، مهم‌ترین نتایج آن به شمار می‌آیند و با شاخص‌هایی مانند هزینه‌های معاملاتی، تعهد دولت به قراردادهای پایبندی به تعهدات، تبعیض و بی‌ضابطه‌گی در استخدام‌های دولتی و انتصاب‌های مدیریتی، میزان قدرت جامعه مدنی و بهره‌مندی افراد جامعه از امکانات عمومی، دامنه و شدت تغییرات در قوانین و مقررات، میزان فساد مالی، ارتشا و اختلاس و انواع سوء استفاده‌ها از امکانات دولتی، میزان اختلافات بین‌المللی و تنش‌های نژادی، قومی و گروهی، میزان سرقت، جرم، جنایت، تروریسم و از این قبیل قابل اندازه‌گیری است (با استفاده از مومنی، ۱۳۸۰).

وقتی برآیند موارد فوق را بررسی می‌نماییم، نتایج به دو بخش (خرد و کلان) قابل تقسیم است که از هر بخش دو مولفه اصلی قابل استخراج می‌باشد که مهم‌ترین شاخص امنیت اقتصادی است که دو مولفه بخش اول (خرد) عبارت است از:

۱- امنیت سرمایه‌گذاری بنگاه‌ها

سود سرمایه اجتماعی صرفاً نصیب کسانی نمی‌شود که در ایجاد آن کوشش نموده‌اند، بلکه به علت اینکه تلاش‌های آنان دارای آثار خارجی^۱ مثبت است، تمامی اعضای گروه، شبکه و یا جامعه، از آن بهره‌مند می‌شوند.

چون سود حاصل از سرمایه اجتماعی، بیشتر نصیب عموم افراد جامعه می‌شود، لذا نمی‌توان کسانی را موظف کرد که آن را ایجاد نمایند و بر خلاف کالاهای عمومی متعارف، در مورد سرمایه اجتماعی جنبه داوطلبی آن اهمیت دارد (مصطفوی، ۱۳۸۷).

به این ترتیب سرمایه اجتماعی را می‌توان کالایی عمومی تصور نمود که تولید آن به صورت درون گروهی داوطلبانه انجام می‌شود و به صورت برون گروهی در سطح ملی (اعتماد تعمیم یافته) دولت است که می‌تواند آن را ایجاد کند و ارتقا دهد و با رفتار خود نهادهای زیرمجموعه خود و نیز عموم مردم را به افزایش آن ترغیب نماید.

۴. مفهوم و اهمیت امنیت اقتصادی

در جمع‌بندی نظر واژه‌شناسان می‌توان گفت که امنیت عبارت است از: رها بودن از خطر یا ترس، و هرگاه فرد، سازمان، دولت یا جامعه‌ای واقعاً از خطر مورد نظر رها بوده و یا در مقابل آن حفاظت شود، گفته می‌شود که آن فرد، سازمان، دولت یا جامعه از امنیت برخوردار است (برومند و همکاران، ۱۳۸۷).

به این ترتیب اگر این تعریف از امنیت را برای امنیت اقتصادی به کار بریم، این مفهوم عبارت است از رها بودن (اطمینان داشتن) عاملان اقتصادی شامل مصرف‌کنندگان، بنگاه‌ها و بخش دولتی از خطر (ریسک غیرمعمول و غیراقتصادی) و حفاظت این عوامل در مقابل خطرات و ریسک‌های غیرمعمول. این تعریف مفهومی به تعریفی کاربردی قابل تأویل است.

امنیت اقتصادی به عنوان چارچوبی متشکل از نهادهای کارآمد (مالی، قضایی، اداری و اجتماعی)، قوانین و مقررات شفاف و یابسات و سیاست‌گذاری مناسب دولت، بستری لازم را برای رشد پایدار اقتصادی، توسعه سرمایه‌گذاری و کاهش نگرانی و عدم اطمینان نسبت به آینده تا سطح قابل تحمل برای فعالان اقتصادی فراهم می‌کند (عزتی و دهقان، ۱۳۸۷).

از نظر اهمیت، امنیت اقتصادی یکی از مهمترین ابعاد

۲- امنیت اشتغال و درآمد شهروندان.

و دو مولفه بخش دوم (کلان) نیز عبارتند از:

۱- قابلیت دسترسی سریع و آسان کشور به کالاهای ضروری

و راهبردی

۲- شرایط نیل به رشد نسبی بالای اقتصادی.

بخش کلان این بحث در حوزه امنیت ملی و به نوعی «امنیت

اقتصادی دولت» قرار می‌گیرد (با استفاده از جهانیان، ۱۳۸۰) که در این مقاله مورد نظر نمی‌باشد و این مقاله به بررسی بخش خرد پرداخته است.

امنیت اقتصادی از مقولاتی است که از سالهای اواخر قرن بیستم به بعد اهمیت بیش از پیش یافت، چرا که قبل از آن، جهان دو قطبی^{۱۵} ملاحظات امنیت نظامی و سیاسی را در اولویت کشورها قرار داده بود.

۱-۴- امنیت اقتصادی، کالایی عمومی

همان‌گونه که ملاحظه می‌شود ایجاد عوامل موثر بر امنیت اقتصادی مانند ایجاد فضای مثبت کسب و کار برای تولیدکنندگان، تعریف و تضمین حقوق مالکیت و کاهش دادن هزینه مبادله در بازارهای چهارگانه، عواملی است که هیچ‌بنگاه خصوصی برای آن سرمایه‌گذاری نمی‌کند؛ زیرا به تنهایی نمی‌تواند از آن بهره‌برداری و دیگران را از استفاده آن منع کند پس می‌باید دولت‌ها آن را ایجاد کنند و اصلاً بسترسازی امنیت اقتصادی از وظایف دولت‌های مدرن و دولت‌های رفاه است.

هرچه دولت‌ها در اموری که جزو وظایف اصلی‌شان نیست- مانند تصدی‌گری در اقتصاد- بیشتر دخالت نمایند، جامعه یا دچار کمبود و یا دچار مصرف بی‌رویه می‌شود و امنیت اقتصادی را خدشه دار می‌نماید.

۵. ملاحظات نظری

در مورد مطالعات مرتبط، مطالعات چندانی درباره ارتباط سرمایه اجتماعی و امنیت اقتصادی به صورت مستقیم مشاهده نشد، اما مطالعات زیادی در خصوص رابطه بین سرمایه اجتماعی و عملکرد اقتصادی انجام شده است که از میان آنها، به تعدادی که موضوع‌شان به امنیت اقتصادی نزدیک‌تر است اشاره می‌گردد:

داگلاس نورث، نهادهای رسمی و غیر رسمی را در توضیح

تفاوت عملکردهای اقتصادی جوامعی با امکانات تولیدی کمابیش مشابه در میان می‌آورد و به نقش سرمایه اجتماعی که با این نهادها مرتبط است اهمیتی فوق‌العاده قائل می‌شود.

رشد اقتصادی برخی کشورها و مناطق در نیمه دوم قرن بیستم، از نظر اقتصاددانان قابل توجه نبود؛ زیرا در بعضی کشورها که امکانات و تجهیزات، نیروی انسانی و سرمایه (منابعی که به طور سنتی منابع تولید نامیده می‌شد) تقریباً مشابه بود ولی رشد اقتصادی بسیار متفاوتی را نشان می‌دادند که برای صاحب نظران معمایی شده بود.

مطالعات دهه ۱۹۸۰ و پس از آن نشان داد که عامل متغیری که باعث تفاوت رشد اقتصادی است و تا قبل از آن نادیده گرفته می‌شد، سرمایه اجتماعی است. و از میان شاخص‌های سرمایه اجتماعی «اعتماد» بود که تفاوت رشد آن کشورها را توجیه می‌نمود.

کورمندی و مگ وایر (۱۹۸۵) از اولین کسانی بودند که به مطالعه ارتباط سرمایه اجتماعی و عملکرد اقتصادی و رشد پرداختند و به رابطه مثبت بین سرمایه اجتماعی و رشد اقتصادی پی‌بردند.

مطالعه میدانی وسیع نک و کیفر روی حدود ۳۰ نمونه جامعه با اقتصاد بازار، ارتباط بسیار معنی‌دار بین سرمایه اجتماعی و رشد اقتصادی را نشان داد که در کشورهای توسعه نیافته که بخش مالی و سرمایه‌ای نیز توسعه نیافته باقی مانده، سرمایه اجتماعی بسیار بیشتر از کشورهای توسعه یافته اهمیت دارد و اعتماد بیشتر، بیش از کشورهای صنعتی باعث افزایش سرمایه‌گذاری است.

البته در مطالعه‌ای که برونٹی، کیسنکو و در سال ۱۹۹۶ درباره ارتباط اعتماد- که یکی از شاخص‌های اصلی سرمایه اجتماعی است- با امنیت اقتصادی مورد انجام داده‌اند که در آن بررسی تاثیرپذیری رشد اقتصادی و سرمایه‌گذاری از امنیت اقتصادی با استفاده از شاخص اعتماد پذیری (به عنوان مهمترین شاخص سرمایه اجتماعی) اثبات گردیده است. شاخص اعتماد ترکیبی از پنج شاخص قابلیت پیش بینی وضع مقررات، ادراک ذهنی نسبت به عدم ثبات سیاسی، امنیت اشخاص و دارایی‌ها،

۱. جهان دوقطبی در قرن بیستم مشخصاً پس از پایان جنگ جهانی دوم (سال ۱۹۴۵ میلادی) و تا فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی (سال ۱۹۸۵ میلادی) با هژمونی ایالات متحده و شوروی برقرار بود.

قابلیت پیش بینی اجرای قوانین قضایی و فساد بوده است (عزتی و دهقان، ۷۸۳۱ به نقل از: Poirson, ۱۹۹۸).

پویرسون، امنیت اقتصادی را چارچوب نهادی می‌شناسد که در مورد امنیت فیزیکی اشخاص و امنیت قانونی به پس‌اندازکنندگان، سرمایه‌گذاران و ضمانت‌کنندگان اطمینان می‌بخشد. او ۲۱ متغیر کلیدی را که امنیت اقتصادی را ایجاد می‌کنند و در ۵۳ کشور در حال توسعه بر رشد اقتصادی موثر بوده به صورت زیر بر می‌شمارد:

قدرت رهبری دولت، ریسک درگیری‌های خارجی، فساد، حاکمیت قانون، کشمکش‌های قومی و نژادی، تروریسم (سیاسی)، ریسک انکار قراردادها، ریسک مصادره اموال به وسیله دولت، حقوق سیاسی و آزادی‌های مدنی (همان، ۱۳۸۷).

همان‌گونه که ملاحظه می‌شود مواردی از عوامل فوق مستقیماً به فاکتورهای اقتصادی مربوط نمی‌شود و عواملی است که در سرمایه اجتماعی دخیل است.

مطالعاتی در ایران نیز این رابطه را تأکید می‌کند. نتایج مقاله «سرمایه اجتماعی و عملکرد اقتصادی» نشان می‌دهد شاخص‌هایی مانند تولید ناخالص داخلی بدون نفت، تولید سرانه ناخالص داخلی بدون نفت، سرمایه‌گذاری بخش خصوصی، سرمایه‌گذاری در ماشین‌آلات و لوازم کسب و کار، سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در ساختمان، سرمایه‌گذاری سرانه بخش خصوصی که به امنیت اقتصادی مرتبط می‌باشد، با سرمایه اجتماعی رابطه معنی‌دار دارند (سوری، ۱۳۸۴) و در یک جمله بین سرمایه‌گذاری بخش خصوصی و کاهش سرمایه اجتماعی یک رابطه کاملاً منفی و معنی‌دار برقرار است.

۶. مطالعات تجربی

قریب به یکصد کشور در سال ۲۰۰۴ سیاست‌هایی را اجرا نمودند که امنیت اقتصادی را در کشورهايشان ارتقاء می‌داد که از جمله حقوق مالکیت بیش از پیش مورد توجه قرار گرفت، نتیجه آن شد که سرمایه‌گذاری‌ها افزایش و فرصت‌های شغلی گسترش یافت و به عنوان نمونه در صربستان و مونت‌نگرو، رومانی، اسلواکی و لتونی، پس از اجرای این سیاست‌ها، تعداد بنگاه‌های رسمی کسب و کار، نسبت به سال ۲۰۰۳ به ترتیب

۴۰، ۲۲، ۱۳ و ۸ درصد بیشتر شد.

در رواندا، اصلاحات برای امنیت اقتصادی با اصلاح سیستم قضایی و اعمال سیاست‌هایی جهت پایبندی و اجرای کامل قراردادها به عمل آمد و نتیجه آن شد که در نیمه اول دهه ۲۰۰۰، رشد اقتصادی آن کشور به حدود چهار درصد رسید و یکی از بهترین‌های قاره آفریقا گردید.

رتبه اول کشورها در آسان‌سازی ایجاد کسب و کار که یکی از شاخص‌های امنیت اقتصادی است، در سال ۲۰۰۴ کشور زلاندنو بوده که نرخ بیکاری خود را در آن سال به پایین‌تر از پنج درصد رسانده و کشور ما که رتبه ۹۶ را در راه‌اندازی کسب و کار در جهان داشته، نرخ بیکاری دو رقمی را در آن سال و نیز سال‌های دیگر تجربه کرده است.^{۱۶}

بررسی سال‌های اخیر نشان می‌دهد در کشورهایی که ریسک مصادره اموال بیشتر است، سهم سرمایه‌گذاری در تولید ناخالص داخلی، نصف کشورهایی است که در آن‌ها حمایت‌های مناسبی از سرمایه‌گذاران انجام می‌شود. از هر سه قرارداد منعقد شده، دو قرارداد در کشورهایی روی می‌دهد که از سرمایه‌گذاران حمایت می‌کنند. وقتی سرمایه‌گذاران کوچک با ریسک بالای مصادره مواجه می‌شوند، اقدام به سرمایه‌گذاری نخواهند کرد و در نتیجه بازار توسعه نیافته باقی می‌ماند. اگر کشور مجارستان نیز همانند تایلند، قوانین محکم‌تری (در حمایت از سرمایه‌گذاری) وضع کرده بود، سرمایه‌گذاری در سهام در این کشور تا ۵۰ درصد افزایش می‌یافت و حجم معاملات نیز ۳۵ درصد بیشتر می‌شد (دیانکوف و همکار، ۱۳۸۶).

هم‌چنین در مورد ارتباط سطح توسعه یافتگی سیستم دادگستری با توسعه بنگاه‌ها بررسی‌هایی انجام شده است؛ مثلاً در تیمور شرقی بنگاه‌های فعال در مواقع بروز اختلاف به دادگاه‌ها مراجعه نمی‌کنند؛ زیرا دادگاه‌های این کشور، هر فردی رشوه بیشتری پرداخت نماید، رأی دادگاه به نفع او صادر خواهد شد. حل اختلاف تجاری در این کشور مستلزم انجام ۶۹ مرحله اداری و صرف ۹۹۰ روز است و برای وصول طلب ۱۰۰۰ دلاری می‌باید ۱۸۰۰ دلار به عنوان هزینه دادگاه و حق‌الزحمه وکیل پرداخت شود. این شرایط موجب شده است که تیمور شرقی

یکی از دشوارترین کشورها برای اجرای قراردادهای شناخته شود (همان، ۱۳۸۶).

در اوگاندا، پس از انجام اصلاحات قضایی در سال ۲۰۰۲، تعداد پرونده‌های تجاری تشکیل شده ۶۲ درصد افزایش یافت (بانک جهانی، ۲۰۰۶) به این معنی که اعتماد بنگاه‌ها به سیستم دادگستری بیشتر شد. فعالان اقتصادی امنیت نسبی بیشتری یافتند.

امروزه سرمایه اجتماعی به عنصری در جهت ارتقای امنیت اقتصادی تبدیل شده است. برخی پژوهش‌ها که در حوزه توسعه روستایی انجام شده، اهمیت سرمایه اجتماعی را در ایجاد زمینه‌های امنیت اقتصادی نشان می‌دهد.

مبادلات اقتصادی زمانی که در شبکه‌های اجتماعی و به پشتوانه سرمایه اجتماعی انجام می‌گیرند با مشکلات کمتری مواجه می‌شوند و پایدارترند.

در اتحاد جماهیر شوروی سابق و اروپای شرقی کمونیستی سابق که بر پایه اقتصاد شکل گرفته بود، غفلت از سرمایه اجتماعی، اضمحلال اقتصادی و فروپاشی اجتماعی را در پی داشت.

۷. فروض اقتصاد

۷-۱- مفروضات اقتصاد متعارف در شرایط عادی (غیر بحرانی)

در تئوری‌های علم اقتصاد و رفتار مصرف‌کننده، یک سری فروض بنیادین و گاه نانوشته وجود دارد که مفروض است و اگر آنها برقرار نباشد، نتایج دیگری از مقدمات (و عملکردها) حاصل می‌شود و یکی از دلایلی که اعمال نظریه‌های اقتصاد نئوکلاسیک در بسیاری از کشورهای توسعه نیافته، به برون‌دادهایی مغایر با کشورهای صنعتی منجر شد، همین مفروضات زمینه‌ای بود که در جهان سوم وجود نداشت و یکی از دلایل اصلی ظهور اقتصاد نهادگرا، همین مغایرت‌ها بود که بر ضرورت ایجاد زمینه و بستر لازم (نهادهای تسهیل کننده) تاکید می‌نماید که اینها رابطه مستقیمی با امنیت اقتصادی دارند و نبود هر یک، برنامه‌ریزی، اجرا و بهره‌برداری از پروژه‌ها و قراردادهای را با اخلال مواجه می‌نماید. از اهم فروض در این باب موارد زیر است:

۷-۱-۱- دولت و حاکمیت یکپارچه و ثبات سیاسی و

اجرائی

حکومت از اجزای بسیار زیادی تشکیل شده که برای عملکرد مناسب اقتصادی، می‌باید تمامی این اجزا و عوامل به قوانین و سیاست‌های کلی (مانند قانون اساسی) التزام داشته و سیاستگذاری‌ها در جهت واحد همدیگر را پشتیبانی نمایند، نه آن‌چنان که هر نهاد دولتی برای خود مجموعه مستقلی باشد ناهماهنگ با نهادهای دیگر. همچنین برقراری صلح پایدار و ثبات مدیریت اجرایی نیز مفروض است.

۷-۱-۲- وجود دولتی کوچک با ایفای وظایف اصلی و پایبندی به تعهدات

در نظریه‌های سیاسی برای دولت‌ها چند وظیفه اصلی برشمرده شده است که مهم‌ترین آنها عبارتند از: تأمین امنیت داخلی و خارجی (دفاعی) اتباع کشور، ضرب و انتشار پول با حجم متناسب و حفظ ارزش داخلی و خارجی آن، تعیین و تضمین حقوق مالکیت، تعریف و حفظ حقوق شهروندی و رفع اختلافات اتباع کشور با داوری عادلانه در موارد لازم که خود باید مقیدترین نهادها به ایفای تعهدات و پایبندی به قراردادها باشد.

۷-۱-۳- تولید و توزیع معرفت و عدالت

یکی از شرایط بازارهای کارآمد و فوور اطلاعات معتبر از تمامی فعالیت‌های بازارها شامل بازار عوامل تولید، بازار کالاها و خدمات، بازار سرمایه و بازار پول است که اساس برنامه‌ریزی تولید، توزیع و مصرف را تشکیل می‌دهد و هر چه این اطلاعات معتبرتر باشد، تصویر اقتصادی جامعه دقیق‌تر و تصمیم‌گیری با اطمینان بیشتر انجام می‌گردد. امنیت اقتصادی با برنامه‌ریزی بلندمدت تعریف می‌شود و برنامه‌ریزی بلندمدت نیاز به اطلاعات از وضعیت اقتصادی بویژه وضعیت آینده دارد که در آن صورت آینده به طور نسبی قابل پیش بینی می‌گردد.

۷-۱-۴- وجود سطح قابل قبولی از وفاداری به قانون بویژه از

سوی دولت و کنترل فساد

رعایت قوانین و مقررات از سوی عموم و بنگاه‌ها و بالاخص دولت و پایبندی به قراردادها بویژه توسط دولت نیز از اصول مهم محوری مفروض می‌باشد که می‌باید بر اعمال قانون به صورت بی‌طرفانه نظارت گردد و در صورت تخطی هر یک از عاملان، با قانون شکنان و خطاکاران برخورد جدی و بدون اغماض به عمل آید؛ در غیر این صورت فساد و قاچاق گسترده می‌شود و

عملکرد اقتصادی را با اخلاص مواجه می‌نماید. فساد نیز در ادبیات اقتصادی عبارت است از: پاداش نامشروع برای وادار کردن افراد به سرپیچی از وظایف تعریف شده که بررسی‌ها نشان می‌دهد که به کاهش سرمایه می‌انجامد.

ابهامات در قانون و تفسیرهای مختلف از آن نیز محل امنیت اقتصادی است.

۵-۱-۷- برقراری نسبی عدالت اقتصادی و اجتماعی

امنیت اقتصادی در صورت تبعیض‌های شدید با تهدید مواجه می‌شود. در اختلافات شدید طبقاتی، درآمدی و بهره‌مندی از امکانات به علت نارضایتی‌های عمومی، ریسک فعالیت‌های اقتصادی افزایش می‌یابد و طبقات محروم از هر فرصتی برای جلوگیری از تبعیض استفاده خواهند کرد و در صورت موفقیت کنترل‌های دولتی، این امر بسیار پر هزینه خواهد بود و بخش اعظمی از منابع محدود را به آن سو هدایت خواهد کرد که این فرآیند با کوچک و کم هزینه بودن دولت منافات دارد.

۶-۱-۷- کنترل تورم و بیکاری

اگر بپذیریم که تورم و بیکاری از ظالمانه‌ترین پدیده‌های اقتصادی است، کنترل تورم و بیکاری نتیجه برقراری عدالت اقتصادی- اجتماعی خواهد بود. تورم و بیکاری گسترده نیز از عواملی است که تصویر اقتصادی آینده را تیره و تاریک می‌کند و بی‌ثباتی را محتمل می‌سازد و مانند بحث قبلی، اگر دولت‌ها بخواهند بیمه‌های بیکاری را پوشش دهند و تورم را نیز برای دهک‌های درآمدی پائین جبران نمایند، هزینه‌های بسیار بالا و سیستم اداری پوشش دهنده بسیار وسیع لازم است و برای دولت‌ها سنگین و با فروض دیگر در تعارض خواهد بود.

۲-۷- نتایج مفروضات

اگر مفروضات فوق برقرار گردد، نتایجی حاصل می‌شود که مددکار و پشتوانه اصلی برای ایجاد امنیت اقتصادی خواهند بود که این نتایج عمدتاً موارد ذیل را در بر می‌گیرد:

۱-۲-۷- تصمیمات و سیاست‌های قابل پیش‌بینی

حوزه اقتصادی با پیش‌بینی‌ها گره خورده است. اگر فروض بالا محقق شود، می‌توان انتظار داشت عواملان اقتصادی و در رأس آنها دولت تصمیمات قابل پیش‌بینی اتخاذ نمایند؛ چراکه همه ارکان دولت یکپارچه است، مدیریت‌ها زودبه زود تغییر نمی‌کنند

و ثبات برقرار است و در نتیجه تصمیمات (مقررات و قانون) باثباتند و سریعاً دستخوش تغییر نمی‌شوند.

در تغییرات سریع، معمولاً تصمیمات و سیاست‌ها بدون کارشناسی اعمال می‌گردد و در برخورد با اولین مانع متوقف و مجدداً تغییر می‌نماید و متمم‌ها و تبصره‌ها برای امنیت اقتصادی بسیار زیان‌آور است.

۲-۲-۷- هزینه مبادله محدود

هزینه مبادله به هر نوع هزینه‌ای مازاد بر قیمت کالا و خدمات مبادله شده که به طرفین قرارداد تحمیل می‌شود، اطلاق می‌گردد.

شاید بتوان گفت بزرگترین مشکل اقتصادی کشورهای توسعه نیافته، هزینه مبادله بالا و گسترده است که در اثر فراهم نبودن بسترهای اقتصادی پیش‌گفته پدید می‌آید. در صورت آماده شدن زمینه‌های فوق، هزینه مبادله کاهش می‌یابد، به صورتی که قابل اغماض باشد.

۳-۲-۷- کاهش ریسک

هر فعالیت اقتصادی با ریسک همراه می‌باشد، اما ریسک نباید از حد معقولی فراتر رود، آنگاه برای فرد عقلایی، امنیت اقتصادی از بین می‌رود و او با ریسک بالا اصلاً وارد فعالیت‌های اقتصادی نمی‌شود.

هرچه مفروضات بالا بیشتر محقق گردد، ریسک فعالیت‌های اقتصادی بیشتر کاهش می‌یابد و فعالیت‌های اقتصادی هرچه بیشتر امنیت پیدا می‌کند.

۸. سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر در امنیت اقتصادی

از فروض زیادی که برای امنیت اقتصادی ضروری است تعدادی از مهمترین‌شان در شش محور ادغام و مختصراً توضیحاتی درباره آنها داده شد. از این محورها، چهار مورد چه به صورت مستقیم و چه غیرمستقیم به سرمایه اجتماعی نیز مربوط می‌شوند؛ چنانچه در منابع تولید سرمایه اجتماعی مرور گردید. حال ارتباط سرمایه اجتماعی با عوامل مؤثر در امنیت اقتصادی به اختصار بررسی می‌شود.

۱-۸- سرمایه اجتماعی و حقوق مالکیت

حقوق مالکیت در مکتب نهادی و اقتصاد نهادگرا، یکی از نهادهای پایدار است که اگر در منطقه یا کشوری به درستی

تضمین بیشتر می‌یابد و هزینه معاملاتی کاهش پیدا می‌کند که این هر دو باعث افزایش امنیت سرمایه‌گذاری می‌گردد. وجود امنیت اقتصادی در جامعه، امنیت سرمایه‌گذاری را به همراه دارد و به تداوم سرمایه‌گذاری‌ها نیز می‌انجامد. به این ترتیب سرمایه اجتماعی و امنیت اقتصادی که بر یکدیگر اثر مثبت دارند، هر دو بر سرمایه‌گذاری اثر فزاینده و تشدیدکننده خواهند داشت.

۴-۸- سرمایه اجتماعی و عملکرد اقتصادی نهادهای دولتی سرمایه اجتماعی بالا در جامعه، اعتماد به نهادها و پشتیبانی از دولت را نیز افزایش می‌دهد که یکی از آنها حمایت‌های اقتصادی و اصلی‌ترین آن، خرید گسترده اوراق قرضه دولتی است که در آن صورت، دولت به جای چاپ پول برای جبران کسری بودجه-که به تورم دامن می‌زند- از وجوه قرضه استفاده و در موقع مقتضی آن را بازپرداخت می‌نماید.^۱

از سوی دیگر سرمایه اجتماعی، قانون‌گرایی شهروندان را موجب می‌شود که اجرای سیاست‌ها تسهیل و سیاست‌مداران همکاری بهتری با مردم خواهند داشت و از اتخاذ و اعمال سیاست‌های اقتصادی شوک آور که امنیت اقتصادی را به خطر می‌اندازد، اجتناب خواهند نمود.

همچنین اعتماد شهروندان به دولت، باعث پرداخت سهل‌تر مالیات و کاهش فرار مالیاتی می‌شود که نتیجه آن کاهش کسری بودجه دولت و کنترل تورم است. تورمی که در سطوح بالای آن، تمام برنامه‌ریزی‌های اقتصادی و تولیدی را بی‌اثر و یا کم‌اثر می‌کند.

۵-۸- سرمایه اجتماعی، ادوار تجاری و اجرای برنامه‌های اقتصادی تجربه ادوار یا نوسانات تجاری در اقتصاد ایران نشان داده است که در شرایط افزایش قیمت جهانی نفت خام و پراپی (بارندگی)، تولید در کشور افزایش یافته و بیکاری کمتر شده و زمانی که قیمت نفت کاهش یافته و خشکسالی ایجاد گردیده، رکود اقتصادی به وجود آمده و در پی آن، درآمد اغلب مردم کاهش می‌یابد (مهرگان، ۱۳۸۶). که در صورت وجود اعتماد، صاحبان نگاه‌ها مورد حمایت یکدیگر قرار می‌گیرند و از آن مهم‌تر اگر

حفاظت شود، به جهت امنیتی که ایجاد و کاهش می‌کند در هزینه مبادله به وجود می‌آورد، سرمایه‌ها به آنجا منتقل می‌شود. حفاظت از حقوق مالکیت تا آنجا اهمیت دارد که برخی اقتصاددانان می‌گویند، اگر می‌خواهید درجه توسعه یافتگی کشوری را بدانید، وضعیت حقوق مالکیت و حفاظت از آن را بررسی کنید.

اگر حقوق مالکیت دقیقاً تعریف و تضمین شود، یک جنبه مهم امنیت اقتصادی برقرار شده است، زیرا در این صورت رفتارهای اقتصادی پیش‌بینی پذیر می‌شود.

سرمایه اجتماعی بالا، احتمال تجاوز به حقوق مالکیت دیگران را کاهش می‌دهد و تضمین نسبی به مالکیت اشخاص حقیقی و حقوقی می‌بخشد.

۲-۸- سرمایه اجتماعی و هزینه‌های معاملاتی^۱ هزینه‌های معاملاتی کلیه هزینه‌هایی است که - چه آشکار و چه پنهان، چه اقتصادی و چه غیر اقتصادی- علاوه بر هزینه‌های توافق شده موضوع معامله و قرارداد به یکی از طرفین و یا هر دو طرف تحمیل می‌گردد. هر چه سرمایه اجتماعی کاهش یابد این هزینه‌ها بیشتر می‌شود. شبکه‌ها و اعتمادی که ایجاد می‌کنند، احتمال تقلب و کلاهبرداری را کاهش می‌دهد، زیرا فرد متقلب با ارتکاب اولین کلاهبرداری از شبکه طرد و به این وسیله تنبیه می‌شود (با استفاده از فرانکوئیس، ۱۳۸۶). کاهش هزینه معاملاتی، رابطه مستقیمی با افزایش امنیت اقتصادی دارد.

۳-۸- سرمایه اجتماعی و سرمایه‌گذاری در تحلیل رشد بالای کشورهای آسیای جنوب شرقی و چین از دهه پیش «سرمایه گذاری شبکه‌ای» به عنوان تجربه‌ای جدید وارد تحلیل‌ها شده است؛ به این صورت که مرکزیت بنگاه به مرکزیت خانواده گسترده تبدیل گردیده که اعتماد متقابل، هزینه‌های معاملاتی را کاهش و ابداعات و انتقال آن را افزایش می‌دهد. این فرایند سرمایه اجتماعی را تبدیل به سرمایه مالی و سرمایه گذاری می‌نماید. انتقال هر چه بیشتر پس‌اندازهای افراد و خانوارها، به سرمایه‌گذاری مولد نیز با سرمایه اجتماعی بالا تسهیل می‌شود (با استفاده از رحمانی و همکاران، ۱۳۸۶).

از سوی دیگر در سرمایه اجتماعی بالاتر، حقوق مالکیت

1. Transaction cost

۲. برای مطالعه بیشتر، ر.ک: شارع‌پور، ۱۳۸۲.

همچنین در صورت کاهش سرمایه اجتماعی، اگر کارفرمایان مجبور به صرف وقت بیشتری برای نظارت بر تخلفات احتمالی کارکنان و رقبا شوند، وقت کمتری به نوآوری و ابداع فرایندهای جدید تخصیص خواهند داد تا امنیت اقتصادی را برای مبتکران و نوآوران ایجاد نمایند.

۸-۸- سرمایه اجتماعی، فساد مالی و اختلاس

یکی از عواملی که امنیت اقتصادی را به مخاطره می‌اندازد، افزایش فساد مالی بخش خصوصی، عمومی و دولتی است.

ارتقای سرمایه اجتماعی به رعایت و گسترش بیشتر هنجارها منجر می‌شود و در سرمایه اجتماعی پایین، میزان فساد مالی، جرائم و سرقت‌ها افزایش می‌یابد و در تئوری‌های اقتصادی، سطح فساد مالی ناچیز فرض می‌شود به گونه‌ای که تأثیری بر سازوکارهای اقتصادی نداشته باشد و در صورتی که فراگیر شود، علاوه بر اینکه با ارزش‌های اخلاقی و باورها در تعارض قرار می‌گیرد و کارآفرینان پایبند به هنجارها را از عرصه فعالیت‌های تولیدی حذف می‌کند به همان میزان (نسبت فساد)، برنامه‌ریزی‌ها و هزینه‌های تمام شده و قیمت‌گذاری بنگاه‌ها را که در بازار مانده‌اند، مخدوش می‌نماید و علاوه بر آن افزایش جرم و جنایت و دزدی، امنیت اقتصادی را به مخاطره می‌اندازد.

۹. منابع تولید سرمایه اجتماعی و امنیت اقتصادی در ایران در این بخش عوامل تولید سرمایه اجتماعی و امنیت اقتصادی عمدتاً با تأکید بر نقش حکومت (دولت) در ایران، مختصراً بررسی می‌گردد.

۹-۱- وضعیت دولت و ثبات سیاسی و اجرایی

یکی از مشکلات کشور، ابهام در مفهوم قانون است که موجب تشتت در کاربرد قانون است. پس از انقلاب به دلیل این ابهامات، هر بخش از جامعه و هر یک از قوا مفهوم خاصی از حکومت را برای خود برگزید و بر اساس آن، ساختار قدرت و عملکرد خود را شکل داد. ساختارهای متفاوت نیز در عمل، رفتارهای متفاوتی بروز می‌دهند و در واقع هر بخشی از حکومت، هدف مستقلی را دنبال می‌کنند. نتیجه چنین شرایطی پیش‌بینی پذیر بودن عملکرد بخش‌های مختلف حکومت را کاهش می‌دهد و این به معنی افزایش هزینه‌های مبادله؛ یعنی هزینه‌های ناشی از عدم شفافیت‌ها و عدم حفاظت از حقوق مالکیت و نیز ابهام در فضای

دولت‌ها به یکدیگر اعتماد داشته باشند، در دوران رونق، سرمایه‌ها بویژه درآمدهای ارزی ذخیره می‌شوند تا آسیب‌های دوران رکود را جبران و امنیت اقتصادی را تأمین نمایند.

همچنین یکی از اهداف طراحی و اعمال برنامه‌ها و تدوین سند چشم‌انداز، کاهش ابهامات آینده اقتصادی کشور است و در صورت وجود اعتماد بین دولت‌ها، دولت‌های بعدی به این برنامه‌ها تعهد بیشتری خواهند داشت و بنگاه‌ها با آینده‌ای نسبتاً روشن مواجه خواهند بود و ارتقای سرمایه اجتماعی، تحقق اهداف را تسهیل می‌نماید.

۶-۸- سرمایه اجتماعی و کنترل شکست بازار

در دو طرف عرضه و تقاضا، اطلاعات نامتقارن است، به این صورت که طرف عرضه نسبت به طرف تقاضا اطلاعات بسیار بیشتری درباره کالاها و خدمات دارد و این عدم آگاهی، متقاضیان را در انتخاب کالا و انطباق قیمت با مزایای آن، منحرف می‌نماید و عرضه‌کنندگانی که همبستگی کمتر اجتماعی دارند، موفق می‌شوند به صورت ناعادلانه، رقبای منصف را از گردونه رقابت حذف کنند که در بلندمدت و در صورت تکرار این فرایند، تخصیص منابع ناکارآمد می‌شود و شکست بازار پیامد آن است. نبود همبستگی و فقدان سرمایه اجتماعی، احتمال شکست بازار را افزایش می‌دهد و شکست بازار نیز امنیت اقتصادی را از بین می‌برد.

۷-۸- سرمایه اجتماعی و امنیت اختراعات و اکتشافات

تخصیص اعتبار و زمان و امکانات برای ابداعات و ابتکارات، با ریسک به نتیجه نرسیدن و برنگرداندن سرمایه همراه است که بنگاه‌های اقتصادی در شرایط عادی (به جهت عدم امنیت اقتصادی) از آن اجتناب می‌کنند، در حالی که وجود سرمایه اجتماعی بین بنگاه‌ها و همکاری آنان، هزینه ابداع و ابتکار این بنگاه‌ها را سرشکن و از ورشکستگی یک بنگاه جلوگیری می‌کند؛ در این صورت ابداعات گسترش می‌یابد و به نتیجه می‌رسد و همان طور که می‌دانیم انقلاب‌های بزرگ اقتصادی و عمده پیشرفت‌های اقتصادی، حاصل ابداعات و ابتکارات بوده است (مصطفوی، ۱۳۸۷). از سوی دیگر بررسی‌ها نشان می‌دهد که در کشورهایی که سرمایه اجتماعی بالا وجود دارد، جامعه نه تنها به مبتکران و کارآفرینان حسادت نمی‌ورزد و بلکه آنان را تشویق می‌کند.

اقتصادی کشور است که سرانجام منجر به افزایش ریسک فعالیت بلندمدت اقتصادی می‌شود (با استفاده از رناتی، ۱۳۸۷).

نکته دیگر مربوط به ساختار غیرحزبی تشکیل نهادهایی مانند دولت و پارلمان است که رفتار دولت‌ها و مجلس چندان قابل پیش‌بینی نیست و پس از تشکیل دولت جدید، هزاران مدیر تغییر می‌کنند^۱ و حتی در سال‌های اخیر، پس از شکل‌گیری دولت و مدتی کار کردن با یکدیگر، ناهمخوانی‌ها بروز کرده و تغییرات وسیع پس از انتصاب‌های جدید رخ داده است^۲.

همچنین جزیره‌ای عمل کردن نهادهای مختلف از جمله سه قوه^۳، امنیت سرمایه‌گذاری را مخدوش می‌کند.

۹-۲- اندازه دولت و ایفای وظایف اصلی

دولت در ایران از قبل درآمدهای نفتی به نسبت بسیار بزرگ است و رفته‌رفته به حجم آن افزوده شده، در حالی که سند چشم‌انداز، قانون برنامه و ابلاغیه اصل ۴۴ قانون اساسی بر کوچک‌تر شدن آن تأکید دارد. آمارها نشان می‌دهد که سهم بودجه عمومی دولت به تولید ناخالص داخلی که در سال ۱۳۸۰ کمتر از ۲۵ درصد بوده، در سال ۱۳۸۴ به بیش از ۳۷ درصد افزایش یافته، یعنی این نسبت به حدود ۱/۵ برابر رسیده و از نظر این شاخص دولت بزرگ‌تر شده است. در دهه ۱۳۸۰ رشد بودجه شرکت‌های دولتی تا سال ۱۳۸۷ بیش از ۲۰۰ درصد بوده که به این معناست که دولت در اقتصاد فضای کسب و کار را برای بخش خصوصی تنگ‌تر نموده و خود تصدی‌گری بیشتری پیدا کرده^۴ در حالی که فقط به عنوان نمونه، یکی از وظایف اصلی دولت (حکومت)، سیستم دادگستری سریع و قاطع است و کافی است بدانیم پرونده‌هایی که در قوه قضاییه کشور مفتوح شده و به نتیجه نرسیده، در سال ۱۳۷۸ بین سه تا چهار میلیون و در سال ۱۳۸۷ به بیش از هشت میلیون افزایش یافته^۵، به عبارت دیگر در ده سال گذشته، سالیانه، به طور متوسط نزدیک به نیم

میلیون پرونده به انبوه پرونده‌ها افزوده شده است.

۹-۳- پایبندی دولت به تعهدات

یکی از بزرگترین مشکلات کشور در سالهای پس از پیروزی انقلاب اسلامی، پایبند نبودن دولت و دیگر نهادهای حاکمیتی به برنامه‌های توسعه بوده است (کریمی، ۱۳۸۶). فقدان اعتماد دولت‌ها به یکدیگر، یکی از عوامل اصلی عدم پایبندی دولت‌ها به برنامه‌ها و سند چشم‌انداز بوده است که در پی بی‌توجهی به اجرای برنامه‌ها، اهداف کوتاه مدت، گوناگون و بعضاً متعارض و خنثی کننده یکدیگر بر دولت‌ها تحمیل می‌گردد و امنیت اقتصادی را با اختلال مواجه می‌نماید.

همچنین در زمینه وفاداری به تعهدات فقط به دو نمونه اشاره می‌شود: در سال ۱۳۸۵ دولت ۱۰ هزار میلیارد ریال به شرکتهای پیمانکاری سدسازی و در سال ۱۳۸۶ به هر یک از پیمانکاران عمده راه‌سازی بین ۲۰ تا ۲۰۰ میلیارد ریال بدهی (معوق) داشته است^۶.

۹-۴- کنترل فساد

بررسی‌ها و مطالعات نشان می‌دهد که اقتصاد هر کشوری بویژه کشورهای صادرکننده مواد خام، ظرفیت جذب مقدار محدودی ارز دارد و اگر ارزهای خارجی بیش از ظرفیت، وارد اقتصاد داخلی شود، علاوه بر تورم، به فساد گسترده مالی می‌انجامد. در مورد کشورمان در دهه ۱۳۷۰ مطالعاتی انجام شده که در آن زمان این مقدار ارز را حدود ۲۰ تا ۳۰ میلیارد دلار برآورد نموده است و بررسی‌های جدیدی لازم است که قدرت جذب فعلی کشور را نشان دهد. به نظر می‌رسد دلارهای انبوه نفتی در سال‌های گذشته، احتمال فساد مالی را افزایش داده است.

از نظر سازمان بین‌المللی شفافیت، شاخص فساد ایران در سال ۲۰۰۳ امتیاز سه داشته^۷ که در سال‌های بعد به ترتیب ۳، ۲/۹ و ۲/۷ بوده که نشان می‌دهد در سال‌های ۲۰۰۵ و ۲۰۰۶

۱. این تغییرات نیز با سطح توسعه کشورهای همخوانی دارد، در حالی که در کشورهای توسعه یافته، پس از تغییر دولت و جابه‌جایی حزبی، صدها مدیر تغییر می‌کنند، در کشورهای آفریقایی این تغییرات در سطح ده‌ها هزار می‌باشد.

۲. تغییر بیش از نیمی از وزرا و ده‌ها رئیس سازمان و نهاد کلان، پس از انتصاب‌های جدید در ۲-۳ سال اخیر از آن جمله است.

۳. نامه‌نگاری‌های رؤسای سه قوه به یکدیگر و حتی توهین و مضحکه نمودن یکدیگر نیز در چند سال اخیر معمول شده است و آخرین نمونه آن نامه رئیس مجلس به رئیس دولت در روزهای پایانی سال ۸۷ می‌باشد.

۴. آمارها از گزارش مرکز تحقیقات مجمع تشخیص مصلحت نظام (۱۳۸۷) استخراج شده است.

۵. در این آمار، تعداد پرونده‌های دادگاه‌های ادارات کار و وزارت کار و امور اجتماعی منعکس شده است. آمار پرونده‌ها از سوی رئیس قوه قضاییه در مورخ ۸۷/۸/۴ در مطبوعات بیان گردیده است.

۶. روزنامه سرمایه، مورخ ۲۴ اردیبهشت ماه ۱۳۸۶.

۷. امتیازدهی آن سازمان از صفر (بدترین) تا ۱۰ (بهترین) بوده است.

فساد افزایش یافته و وضعیت کشورمان از نظر این شاخص در سال ۲۰۰۶ نسبت به سال‌های ۲۰۰۳ و ۲۰۰۴ به میزان ۱۰ درصد بدتر شده است.

۵-۹- تولید و توزیع معرفت و اطلاعات

در دنیای کنونی که توسعه همه‌جانبه عمیقاً بر دانایی متکی است، نمی‌توان بدون حضور و مشارکت مؤثر نخبگانی که در جریان تولید و انتقال و اشاعه و تبدیل دانش، نقش اساسی دارند، به امنیت اقتصادی و توسعه دست یافت.

به این ترتیب قدرت و امنیت در دنیایی که با چالش‌های عمیق جهانی شدن، یکپارچگی بازارها و رقابت فزاینده بین المللی مواجه است، عمیقاً به حضور و مشارکت مؤثر همه جوامع در جریان دانش^۱ و شبکه بین المللی دانش^۲ بستگی دارد (فراستخواه، ۱۳۸۲). علی‌رغم همه اهمیتی که تولید و توزیع دانش و ارتباطات دارد، سرانه مقاله دانشگاهیان ایران حدود ۰/۱ مقاله در سال و ارتباطات بین المللی ما نزدیک صفر است (منصوری، ۱۳۸۶) و تعداد متخصصان ایرانی در کشورهای عضو سازمان همکاری‌های اقتصادی و توسعه^۳ بالغ بر یک-چهارم متخصصان داخلی و در پاره‌ای رشته‌ها، تعداد تحصیل کردگان ایرانی در خارج دوبرابر تحصیل کردگان داخلی است. سهم ایران در تولید معرفت علمی جهان حداکثر به ۰/۳ درصد می‌رسد و در توزیع اطلاعات علمی جهان ما صرفاً مصرف کننده هستیم و سرعت ما از سرعت علم در دنیا بسیار کمتر است (فراستخواه، ۱۳۸۶).

۱۰. مروری بر علل و نتیجه فرایندهای اقتصاد ایران ابتدای قرن جاری دولتها در ایران با اتکا به درآمدهای نفتی، خود را نسبت به مردم بی‌نیاز احساس می‌کردند که بودجه احتیاجات خود را اعم از دفاعی، امنیتی و اقتصادی - به جای مالیات- از درآمدهای منابع خام تأمین می‌کرده‌اند که البته استثنائاتی نیز در این میان دیده شده مانند دهه اول انقلاب اسلامی تا پایان جنگ تحمیلی.

البته در قرون گذشته که نفت انبوه در کشورمان جایگاهی

نداشت، دولتها هزینه‌های خود را به‌گونه دیگری تأمین می‌کردند که یکی از راه‌های آن مالیات‌های اجباری، باج، خراج و مصادره اموال بود و به اعتماد عمومی به عنوان عنصر محوری سرمایه اجتماعی- احساس نیاز نمی‌کردند و تضاد دولت با مردم تقریباً دائمی بود و هر زمان که رعایا فرصت می‌یافتند، خشم انباشت شده خود را فرو می‌ریختند که معمولاً خسارت‌بار بود و هر دو جنبه برخورد دولت و عکس العمل مردم، امنیت اقتصادی را به خطر می‌افکند^۴. تهاجم ایلات، قبایل و عشایر نیز به یکدیگر و غارت اموال دیگران نیز مزید بر علت بود.

در شرایط ناامنی اقتصادی سرمایه‌های بزرگ از سوی مردم (بخش خصوصی) به تولید تخصیص نمی‌یابد و زمین گیر نمی‌شود و بنگاه‌های پایدار پانمی‌گیرد. در حالی که بنگاه‌های زیادی در کشورهای صنعتی وجود دارند که صدها سال سابقه فعالیت دارند^۵، در کشورمان شرکت خصوصی با سابقه ۵۰ ساله را احتمالاً نتوان یافت.

این وضعیت که با وقوع انقلاب اسلامی در ایران تا حدود زیادی منقطع شده بود، با فاصله گرفتن از انقلاب، رفته‌رفته بازتولید شده و دولت به پشتوانه درآمدهای نفتی علیرغم تدوین برنامه‌ها و سیاست‌های مختلف، احساس نیاز زیادی به گسترش وسیع بخش غیردولتی ندارد و از این رو به ارتقای امنیت اقتصادی و تعمیق سرمایه اجتماعی چندان نمی‌اندیشد.

به دلایل برشمرده شده، رتبه ایران در شاخص‌های فضای کسب و کار- که شاخص‌های آن مستقیماً به امنیت اقتصادی ارتباط دارد- در بین کشورهای جهان رتبه پایینی را به خود اختصاص داده و در چهار سال گذشته به ترتیب رتبه ۱۱۳، ۱۱۹، ۱۳۱، ۱۳۵ را برای سالهای ۲۰۰۵ تا ۲۰۰۸ کسب کرده و پیش‌بینی شده که در سال ۲۰۰۹ به رتبه ۱۴۲ سقوط نماید و رفته‌رفته این رتبه وضعیت بدتری پیدا کرده است؛ در حالی که کشورمان رتبه ۱۳۵ را در سال گذشته میلادی کسب کرده، رتبه همسایه عربی و مسلمان، کشور کویت ۴۰ و کشور اسلامی مالزی ۲۴ بوده است^۶.

1. Knowledge flow

2. International knowledge networks

3. OECD

۴. معروف است که دوبرابر اموال حاج امین‌الضرب - که خود سالیان زیادی جزو طبقه حاکم (قاجار) بود- مصادره شده است.

۵. اگر خانواده‌های سرمایه‌دار ژاپنی مانند هیتاچی و میتسوبیشی را بررسی کنیم، متوجه می‌شویم که این‌ها ۵۰۰ سال قدمت دارند. اسسال جشنی در اروپا تحت عنوان «قرن دهمی‌ها» برگزار شد که در آن بنگاه‌های ۱۰۰۰ ساله شرکت داشتند (میدری، ۱۳۸۴).

۶. رتبه‌ها از آمارهای سال‌های مختلف بانک جهانی استخراج شده‌است و اگرچه ممکن است در اثر اشتباهات جمع‌آوری اطلاعات و برخی اعمال سلیقه‌ها، رتبه صدرصد با واقعیات منطبق نباشد اما در صورت کنترل‌های آماری و رفع اخلال‌ها ممکن است کشورما تا چند رتبه در جدول مربوط جابه‌جا شود که در اصل تحلیل، تغییر چندانی ایجاد نمی‌کند.

به دلیل تداوم این وضعیت در بلندمدت بنگاه‌های بزرگ صنعتی توسط بخش خصوصی در کشور احداث نمی‌شود و در صورت تأسیس، پایدار نمی‌گردد. کافی است آمار و اطلاعات کارگاه‌های صنعتی و کشاورزی در کشور را مرور کنیم.

در سال ۱۳۸۰ بیش از ۳۲۱/۳ هزار واحد کارگاه صنعتی در کشور موجود بوده که از این تعداد، بیش از ۳۱۰ هزار (۹۶/۶ درصد) با کارکنان کمتر از ۱۰ نفر، تعداد ۸۱۱۰ (۲/۵ درصد) با کارکنانی بین ۱۰ تا ۴۹ نفر، تعداد ۱۲۵۰ (۰/۴ درصد) با کارکنان ۵۰ تا ۹۹ نفر و تعداد ۱۶۳۰ بنگاه (۰/۵ درصد) با کارکنان به تعداد ۱۰۰ نفر و بیشتر بوده که اکثر قریب به اتفاق واحدهای بزرگ یا دولتی یا نیمه‌دولتی و شبه‌دولتی بوده‌اند (قنبری و صادقی، ۱۳۸۶). به این ترتیب ملاحظه می‌شود بنگاه‌هایی با کارکنان بیش از ۵۰ نفر و بیشتر کمتر از یک درصد (۰/۹ درصد) بوده است.

در مورد بنگاه‌های کشاورزی نیز کمابیش همین وضعیت به چشم می‌خورد و نسبت بنگاه‌های بزرگ بسیار ناچیز است، به طوری که در سال ۱۳۸۲، تعداد چهار میلیون و ۳۳۰ هزار بنگاه در تولید و توزیع کالاها و خدمات کشاورزی مشغول به کار بوده‌اند که از این تعداد، ۸۵۰ هزار واحد (۱۹/۶ درصد) فاقد زمین، حدود یک میلیون ۲۰۰ هزار (۲۷/۷ درصد) دارای زمینی کمتر از یک هکتار، نزدیک به یک میلیون و ۳۲۰ هزار (۳۰/۵ درصد) بین یک تا ۵ هکتار، حدود ۸۱۰ هزار واحد (۱۸/۷ درصد) بیش از ۵ تا ۲۰ هکتار و حدود ۱۵۰ هزار (کمتر از ۳/۵ درصد) بیش از ۲۰ هکتار زمین داشته‌اند (طایبی، ۱۳۸۶) که نسبت بنگاه‌های بزرگ به ۳/۵ درصد نمی‌رسد.

و در کوتاه مدت این که به علت مخدوش شدن فضای کسب و کار در ایران، تمایل بخش خصوصی به سرمایه‌گذاری در کشورمان کمتر شده، به طوری که آمارها و اطلاعات بخش صنعت در سال ۱۳۸۴ بیانگر آن است که بیش از یک‌هزار و ۸۰۰ فقره بهره‌برداری و بیش از ۱۵ هزار فقره جواز تأسیس بنگاه صنعتی باطل و در مجموع می‌توان گفت بخش صنعت در سال ۱۳۸۴ از بیش از ۱۹ هزار میلیارد تومان سرمایه محروم شد (آذری، ۱۳۸۶).

در هر صورت منابع نفتی رو به پایان می‌رود و این وضعیت

در بلندمدت هشدار دهنده است!

۱۱. نکات پایانی و پیشنهادات

در مورد ارتباط سرمایه اجتماعی و امنیت اقتصادی، به طور کلی می‌توان نتیجه گرفت که در موارد زیادی سرمایه اجتماعی می‌تواند ضعف‌های دولت و کاستی‌های نظام حقوقی را -از نظر این که سرمایه‌گذاری‌ها از ابتدا تا بهره‌برداری از امنیت برخوردار شوند و آسیبی به اجرای قراردادهای نرسد- پر کند.

به عنوان مثال کاهش هزینه مبادله یکی از مهمترین شاخص‌های امنیت اقتصادی می‌باشد و لازمه فعالیت‌های اقتصادی، برقراری امنیت اقتصادی است و نقش دولت این است که به گونه‌ای برنامه‌ریزی و اجرای برنامه را اعمال نماید تا عوامل ایجاد امنیت اقتصادی تأمین و مثلاً هزینه مبادله به مقدار اندک و ناچیز برسد و حال اگر دولتی ضعیف باشد و نتواند همه عوامل ایجاد امنیت اقتصادی را تأمین نماید، از طریق سرمایه اجتماعی می‌توان هزینه مبادله را با اعتماد متقابل به حداقل رساند و اگر حاکمیت در برقراری نظام قضایی کارآمد دچار مشکل است، با افزایش سرمایه اجتماعی، تعداد مراجعه به دادگاه‌ها کاهش می‌یابد و احتمال اینکه نظام قضایی با مراجعان اندک را بتوان سروسامان داد بیشتر است تا سیستم دادگستری که بیش از ظرفیت، پرونده قضایی در آن تشکیل می‌شود.

بررسی‌ها نشان می‌دهد که علی‌رغم مشکلاتی که در دهه اول پس از پیروزی انقلاب اسلامی به وجود آمد، سرمایه اجتماعی در آن دهه افزایش داشت و پس از آن با شیبی کند در حال افول بوده است و جالب این که در دهه اول انقلاب، با تمامی مشکلات اقتصادی که وجود داشت، احساس ناامنی اقتصادی برای عموم بنگاه‌ها وجود نداشت؛ حتی مصادره وسیع اموال که در ابتدای انقلاب به وقوع پیوست که البته دست عده معدودی که ثروت انبوهی اندوخته بودند را از فعالیت‌های اقتصادی باز می‌داشت، تأثیر چندانی منفی در دیگر فعالان و بنگاه‌های کوچک اقتصادی به جا نگذاشت.

از دلایل ایجاد این وضعیت، احساس هویتی مشترک و قدرتمند برآمده از انقلاب، صداقت و صمیمیت عمومی بویژه در دولتمردان و مدیران و ساده زیستی آنان و رفع تبعیض‌ها و برقراری نسبی عدالت، همچنین جذب انبوهی از نیروی کار در

۲-۱۱- صداقت: در این میان عناصر دیگری چون یک‌رویی و صداقت بویژه در میان مدیران و مسئولان، هم هویت ملی را تقویت خواهد کرد و هم، خود مستقیماً سرمایه اجتماعی را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

۳-۱۱- اطلاعات: تولید و توزیع شفاف و آزاد اطلاعات و دوری از پنهان کاری بویژه در عرصه اقتصاد^۱ نیز سرمایه اجتماعی و امنیت اقتصادی را ارتقا می‌بخشد.

منابع:

- آذری، مصطفی. (۱۳۸۶). آسیب‌شناسی وضعیت موجود اقتصاد ایران؛ پژوهشگر حسن خسروی؛ مؤسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد.
- بانک جهانی. (۱۳۸۷). نقش دولت در جهان در حال تحول؛ ترجمه حمیدرضا برادران شرکا و همکاران؛ مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
- باولز، ساموئل. (۱۳۸۵). سرمایه اجتماعی و حاکمیت در اجتماع؛ مجموعه مقالات سرمایه اجتماعی، ترجمه افشین پاکباز و حسین پویان، تهران: نشر شیرازه، چاپ دوم.
- برومند، شهرزاد، سمیه شاه‌حسینی، صفیاء امینی و سید فخرالدین حسینی. (۱۳۸۷). امنیت اقتصادی در ایران و چند کشور منتخب؛ مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، چاپ اول.
- بوردیو، پیر. (۱۳۸۵). شکل‌های سرمایه؛ مقالات سرمایه اجتماعی، تهران: شیرازه.
- پاتنام، رابرت. (۱۳۸۵). جامعه برخوردار، سرمایه اجتماعی و زندگی عمومی؛ مجموعه مقالات سرمایه اجتماعی، تهران: نشر شیرازه، چاپ دوم.
- پاتنام، رابرت. (۱۳۸۵). سرمایه اجتماعی؛ مجموعه مقالات سرمایه اجتماعی، ترجمه افشین پاکباز، نشر شیرازه، چاپ دوم.
- تاجبخش، کیان. (۱۳۸۵). سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه؛ تهران: نشر شیرازه، چاپ دوم.
- جهانبان، ناصر. (۱۳۸۰). امنیت اقتصادی و چالش‌های اقتصاد ایران (اقتراح به همراه فرشاد مومنی)؛ فصلنامه اقتصاد اسلامی، سال اول، شماره ۲، تابستان.
- دیانکوف، سیمون و کارالی مکلیش. (۱۳۸۶). فضای کسب و کار در سال ۲۰۰۶؛ ترجمه جعفر خیرخواهان؛ مرکز پژوهش‌ها.
- رحمانی، تیمور، حسین عباسی نژاد و میثم امیری. (۱۳۸۶). بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر رشد اقتصادی ایران؛ فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی، پژوهشکده اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس، سال هفتم، شماره دوم، تابستان.
- رنانی، محسن. (۱۳۸۵). کاهش سرمایه اجتماعی و ناکامی سیاست‌های اقتصادی در ایران؛ ماهنامه پژوهشی آیین، دور جدید شماره ۶، اسفند ماه.
- رنانی، محسن. (۱۳۸۶). سرمایه اجتماعی، حلقه پیوند عدالت و اقتصاد؛ مجموعه مقالات چهارمین همایش دوسالانه اقتصاد ایران، پژوهشکده اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس.
- رنانی، محسن. (۱۳۸۷). دولت نفوذهای ناهمگن: تأثیر قانون اساسی بر ساختار دولت و اقتصاد در ایران؛ نشریه پژوهشی آیین، شماره ۱۹ و ۲۰، بهمن و اسفند.
- سوری، علی. (۱۳۸۴). سرمایه اجتماعی و عملکرد اقتصادی، فصلنامه تحقیقات اقتصادی، شماره ۶۹، زمستان.

نهادهای جدید و نیز فرصت‌های اقتصادی ایجاد شده که پس از انقلاب خالی شده بود که این‌ها مجموعاً عواملی است که سرمایه اجتماعی را ارتقا می‌دهد و همین افزایش اعتماد بود که کاستی‌های امنیت اقتصادی را جبران می‌نمود.

به این ترتیب با ارتقای سرمایه اجتماعی، شاخص‌های مثبت اقتصادی موثر بر امنیت اقتصادی تحت تأثیر قرار می‌گیرند که اهم آنها در پی می‌آیند:

- حقوق مالکیت و حقوق معنوی (اختراعات و اکتشافات) بهتر تضمین می‌گردد.

- هزینه‌های معاملاتی کاهش پیدا می‌کند.

- عملکرد نهادهای اقتصادی دولت بهبود می‌یابد.

- آسیب‌های ادوار تجاری (رونق/رکود) و اجرای برنامه‌های دولت‌ها مدیریت می‌شود.

- شکست بازار کنترل می‌گردد.

- فساد مالی و اختلاس کم می‌شود.

و در نتیجه سرمایه‌گذاری افزایش می‌یابد.

و اینها همان عناصری است که امنیت اقتصادی را ارتقا می‌بخشد که برآیند نهایی آن افزایش سرمایه‌گذاری و ایجاد رشد اقتصادی بالاتر است.

به طور کلی - همان‌گونه که ملاحظه شد - منابع سرمایه اجتماعی دارای مشترکاتی با عوامل امنیت اقتصادی است که در آن منابع و عوامل به صورت فزاینده بر امنیت اقتصادی اثرگذارند، از سویی به صورت مستقیم و از سوی دیگر از طریق سرمایه اجتماعی که بر اعتمادسازی عاملان اقتصادی تأثیر می‌گذارد؛ مانند ترویج عدالت و بهبود شرایط معیشت که معمولاً - لااقل به صورت نظری - به آنها مانند عناصر دیگر موجد امنیت اقتصادی توجه می‌شود که لازم است به عناصر غیرمستقیم مؤثر در امنیت اقتصادی که مهم‌ترین آنها شامل موارد زیر است، توجه شود:

۱-۱۱- هویت: متغیر نسبتاً مستقل، «منابع هویت» است که هویت فرهنگی و ملی را دائماً بازسازی می‌کند و به آن استمرار می‌بخشد. «هویت واحد فرهنگی» عنصر بسیار مهمی در ایجاد سرمایه اجتماعی است؛ همان عنصری که در دهه اول انقلاب اسلامی توانست کشور را از بحران‌های زیادی به سلامت عبور دهد.

۱. با توجه به یکی از چهار فرض بنیادی ساختار بازار رقابت کامل که وفور اطلاعات است.

- شارع پور، محمود. (۱۳۸۳). ابعاد و کارکردهای سرمایه اجتماعی و پیامدهای حاصل از فرسایش آن؛ مجموعه مقالات مسائل اجتماعی ایران، انجمن جامعه‌شناسی ایران، چاپ اول.
- عزتی، مرتضی و محمدعلی دهقان. (۱۳۸۷). امنیت اقتصادی در ایران؛ مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، چاپ اول.
- علوی، احمد. (۲۰۰۷). چشم انداز اقتصاد ایران، کنفرانس بین‌المللی اقتصاد و بازرگانی، هاوایی.
- فراس‌تخواه، مقصود. (۱۳۸۲). بررسی افزایش دسترسی به آموزش عالی؛ مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی، چاپ اول.
- فراس‌تخواه، مقصود. (۱۳۸۶). در چستی و چرایی دانش و گردش مغزها در ایران و داستان تهیدستی بر روی گنج؛ ماهنامه پژوهشی آیین، شماره ۱۰، دی ماه.
- فرانکوئیس، پاتریس. (۱۳۸۶). سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی؛ ترجمه محسن رنایی و رزیتا مویدفر؛ معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی ریاست‌جمهوری، چاپ اول.
- قنبری، علی و حسین صادقی. (۱۳۸۶). تحولات اقتصادی ایران؛ سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (اسمت)، چاپ اول.
- کریمی، زهرا. (۱۳۸۶). پابندی به اهداف سند چشم‌انداز ج.ا.ایران، تقویت‌کننده سرمایه اجتماعی؛ اطلاعات سیاسی-اقتصادی، سال ۲۱، شماره ۱۱ و ۱۲، مرداد و شهریور.
- کلمن، جیمز. (۱۳۸۵). نقش سرمایه اجتماعی در ایجاد سرمایه انسانی؛ مقالات سرمایه اجتماعی، تهران: شیرازه.
- گزارش مجمع تشخیص مصلحت نظام. ۱۳۸۷.
- مؤمنی، فرشاد. (۱۳۸۰). امنیت اقتصادی و چالش‌های اقتصاد ایران (اقتراح به همراه ناصر جهانیان)؛ فصلنامه اقتصاد اسلامی، سال اول، شماره ۲، تابستان.
- مصطفوی، سید محمد حسن. (۱۳۸۷). نقش سرمایه اجتماعی در تولید؛ مهندسی فرهنگی (نشریه تخصصی شورای عالی انقلاب فرهنگی)، شماره ۱۷ و ۱۸، خرداد و تیر.
- منصوری، رضا. (۱۳۸۶). آسیب‌شناسی دانشگاه‌های ایران؛ ماهنامه پژوهشی آیین، شماره ۱۰، دی ماه.
- مهرگان، نادر. (۱۳۸۶). اقتصاد کلان، انتشارات نور علم، چاپ اول.
- موسوی. (۱۳۸۵). فصلنامه رفاه اجتماعی، شماره ۲۳.
- میدری، احمد. (۱۳۸۴). اهمیت در نظر گرفتن نهادها در تحلیل‌های اقتصادی (مصاحبه) فصلنامه تکاپو، شماره ۱۱ و ۱۲، بهار و تابستان.
- Poirson, M. (1998). Economics Security, Private Investment and Growth in Developing Countries; IMF working paper, No. 98/4.

